

РЕЦЕНЗИЯ

на проф. д-р Иван Добрев, член-кор. на БАН,
за трудовете на доц. д-р Драгомир Ганчев Лалчев,
с които той участва като единствен кандидат
в конкурса за професор по български език -
лексикография и ономастика,
професионално направление 2.1,
обявен за нуждите на Филологическия факултет
на Югозападния университет “Неофит Рилски”
- Благоевград
в ДВ бр.40 от 29 май 2012, с.59

За участие в обявения конкурс доц. д-р Лалчев е представил хабилитационен труд “Исторически обекти и лингвистична хронотопия на исихазма в Източна Тракия” (Издателство •Фабер•, 2012, 287 стр.), авторски дял в т. 11 (с.595-725) на 20-томния “Речник на българския език”, издаван от БАН, монография “Местните имена в Тополовградско (Сакарски регион)” (Издателство •Фабер•, 2010, 267 стр.), една подготвена за печат монография, озаглавена “Праславянски императивни модели *nomina composita* в балканската топонимична система” и редица лексикографски или топонимни приноси, част от които са по-малки дялове в Академичния речник на българския език, други пък съдържат анализи на архаични, главно западни или югозападни български топоними (край Крупник, в Босилиградско, Мелнишко и др). Всички гореизброени трудове са по темата на обявената процедура за избор на университетски професор и като количество и обем са напълно достатъчни да изявят научните качества на кандидата.

Хабилитационният труд е посветен на комплексното изучаване на средновековното минало на Източна Тракия (Лозенградско, Визенско, Бунархисарско) и Странджа с оглед локализирането на Синаитовия манастир от XIV в.,

който е изиграл решаваща роля за проникването и разпространяването на исихазма в средновековна България. Насоката на проучването, което предполага познания по българска средновековна история и литература, неизбежно е добило интердисциплинарен характер и несъмнено изисква упорита теренна работа на територията на Република Турция, в диви и рядконаселени места сред чуждоезично население, в условия, които граничат с научен подвиг – попълно са открити и локализирани останки от старинни църкви, скални манастири, крепости, следи от отколешна пътна мрежа, което е принос и към българската археология. Доц. Лалчев и неговия екип са извършили крайно необходима пионерска работа в някогашни (допреди 100 години) български области, където изобщо не е стъпвал крак на наш учен медиевист. Единствените български културни институции до 1913 г. тук са гимназията в Лозенград и свещеническото училище в Одрин, които са се борили за собственото си оцеляване и не са могли да си поставят мащабни научни задачи.

Доц. Лалчев е пристъпил към теренните си проучвания библиографски и теоретично напълно подготвен и е стъпил на трудно поприще, което изисква познания по средновековна, обща и поселищна история, балканистика, топография, пещерно дело и, разбира се, комплекс от специални езиковедски дисциплини, нужни за тълкуването на топонимите, които предлагат различните по тип извори (новата топонимия тук, и в османските извори, като се започне от пътешествията на Евлия Челеби и се свърши със селищните наименования у тракийските българи, е или завалено византийска, или по правило турска). Комплексният характер на научния обект, комплексният подход и комплексните резултати, пионерски и съдържателни, изискват и комплексна оценка, която не може да бъде друга, освен положителна. Освен това трудно е да се търсят недостатъци (често под лупа) в едно дело, което е събудило чувства на уважение и благодарност заради богатия научен материал и многобройните насоки за бъдещи изследвания, което то предлага.

Безспорно у доц. Лалчев локализацията на Синаитовия манастир, някъде из високите дялове на турската част на Странджа, е по-сполучлива от досегашните хипотези, изказвани от краеведи, филолози и историци. Тя се основава на добросъвестно проучване на житийния материал и на скритите в него топографски, земеписни и климатични податки и указания. И не на последно място, много са спомогнали живите впечатления от обходените старинарски обекти, които са се превърнали в подтик за размисъл и откривателство. Авторът, който не може да скрие пристрастието си и любовта си към изучаваната материя, се е постарал да не изпада в анахронизъм и да съобразява наблюденията си със средновековната действителност, която се е устремил да изучи добросъвестно и задълбочено.

Пряката ми задача е да се произнесе върху онези страни на представения много полезен труд, които имат отношение към научната тематика на конкурса - това са анализите на топонимите в самата предполагаема Парория или извън нея, но все пак около нейните географски контури. Предварително ще кажа, че доц. Лалчев е имал най-големи постижения там, където е успял да извлече значенията от средновековния живот по местата, които проучва, но не е така убедителен в случаите, в които е отстъпил от собствения си принцип и е започнал сам да изгражда представата за именования обект, която отпосле ще етимологизира. Изцяло езиковедски характер има главата "Лингвистичен анализ на житийната хронотопия от XIV в." и в нея, като се абстрахирам от важното познавателно значение извън лингвистичната материя, ще се спра само на езиковите данни, които авторът на хабилизационния труд тълкува. Критичните ми бележки са следните. На с.100 *парорйе* (*парорйе зовомо*) невярно е взето за множествена форма, очевидно формата тук е за ср. р. ед. ч. Множестваната форма е представена в *достигъ парориа* 'достигна парориите' у Григорий Цамблак, но вследствие на неверен граматичен разбор доц. Лалчев е пропуснал да се възползва от това, което най би прилягало на тезата му. За щастие на с.101 *парорие* все пак се оказва в

ср. р. ед. ч., за да подсили със скрития си (всъщност съвсем явен) аргумент правилния извод за същината на реалията. Относно загадъчното *катакриомени* (с.106) смятам за методологична грешка то да бъде допълвано до отново безсмисленото и езиково несъществуващо *катакекриомени*, за което да се търси обяснение и етимология. Според житиеписеца изразът е чут от лаици (отъ местныхъ) и за езиковеда може да бъде завалено изговаряне на *кехаритомени*, в което се е появила псевдопредставка *ката* - *кехаритомени* е богородичният епитет *благодатна* (лат. *Gratia plena*) в името на предполагаем изчезнал още преди времената на Григорий Синаит манастир *Теотокос кехаритомени* из тия места (по-вероятно е *Теотокос кехаритомени* да е била свещената манастирска икона, изобразяваща “Благовещение”). К. Иречек говори за широка, навярно крайпътна ивица селища през XIX в. в посока на юг от Ямбол, където се говори завален български, респ. лош гръцки, естествена последица от дългото съжителство на двете християнски народности в Югоизточна Тракия. Става дума и за кариотите, многократно отбелязвани в други съчинения на доц. Лалчев. Ясен белег на многовековни езикови връзки са думите, изкривени до неузнаваемост, поради просторечните гръцки невнятни акузми и неотчетливата представа за морфемен състав още в средновековието. Примери за това явление, чиято общоезикова основа е разяснена от Ян Бодуен де Куртене, имаше предостатъчно докъм средата на миналия век и в сливения градски говор, особено сред по-необразованите (гръцки не знаем, а да говорим отчетливо български не можем). За такива люде западнякът българин, ако дойдеше в Сливен и се случеше да ги чуе, казваше, че не могат да говорят. От подобни обекти бяга диалектологията, за да търси навсякъде “чиста народна реч”. С което не подпомага собствените си задачи. Не са редки случаите, в които след като реалията е загубена, загубен е и смисълът и може да се появи ефектът на “разваления телефон”. Да се съчиняват, макар и с нужната ерудиция, трудно приемливи етимологии, е по правило много по-лесно от това да се потърси първопричината за

наглед необяснимото. Явлението гръцко-българска неотчетливост не е само тракийско. Вж. напр. *Велюша* в.м. *Елеуса* в Струмишко, *Колуша* в.м. *Коласия* в Кюстендил, *Пандехала* в.м. *Св. Пантелеймон* край Тешово в Южния Пирин и под. с акузми, които нямат “законно”, респ. “закономерно” оправдание. В това отношение българската християнска топонимия не е нито събирана, нито изследвана както трябва. След сполучливото тълкуване на *месомелиони* и *Скопелос* и прозрачното от лигвистична гледна точка *Загоре*, доц. Лалчев се заема със *Странджа*. Тук ще отбележа само, че предполагаемите изходни основи *странъца* и *странъица* в част от тезите от гледище на старобългарския език са невъзможни и че най-простото, но не и най-лесното е да се тръгне все пак от *стража*. Независимо от несигурността и гадателността на част от тълкуванията (неизбежна черта на обяснителната топонимия) доц. Лалчев е засвидетелствал филологически техники и умения, които са на равнището на нашата съвременна наука, която често, но невинаги успешно се стреми да надхитри материала. От езиковедска гледна точка приносно значение има обяснението на името *Килифарево* в Търновско, което няма нищо общо с парорийското *Кефаларево*. Неточно е обаче романската (латинската) наставка *-ар-*, която е проникнала и в средногръцки, да се обяви за славянска (с.162) и то в безсмисленото съчетание “стара праславянска” (става дума за наставка, която от старо време е обща за славянските езици, без да бъде пра-). Не е ясно защо *Батак чеиме* (с.184) непременно трябва да е част от старата топонимия в Тракия, след като и двете съставки са турски. Според мене тезата, че името *Сливен* произлиза от *стили бунос*, при наличието на ясни възможности за славянска етимология, е ненужна. Характерно възвишение, на което някога да е стоял стълб, в чертите на града няма, с изключение на Хисарлъка, който обаче никога не е бил на важен транзитен път. Хълмът се намира в североизточната част на махала Ново село, която традиционно не е Сливен. Любопитно е напр. душевното състояние на новоселеца Панайот Хитов, когото съвсем млад двама заптии извеждали от собствената му махала и

водели към конака, на запад, към същинския в ония времена (50-те години на XIX) Сливен - когато стигнали до средата на новоселския мост, юнакът почувствал и си казал на ума, че напуска очертанятия на родното (Ново село) и че по-нататък (към Сливен) не бива да върви. Най-старият, средновековният Сливен се е намирал на няколко километра западно от днешната махала Клуцохор, на важен път, който идвал от долината на Тунджа и се отправял през село Бяла и Стара река към Търново, без да навлиза в чертите на днешния град. Тук, на запад, и днес е село *Селимин-ово* (през турски уста от *сливъно* > *слимно* от основа *слива*), малко встрани от местата на старите градища, които са били най-старият Сливен. Наблизо е бил и Епикерниевият манастир “Пресв. Богородица” в *Сливенската планина* на Теодосий Търновски, пълна със средновековни старини, които е изучавал Карел Шкорпил. Малката Света гора не бива да се търси само при *Атаната* (обяснението на доц. Лалчев не е по-добро от традиционното) на изток от Сливен по посока Романуша. За някогашни калугери свидетелства и местността *Кешишликя*, на запад от *Клуцохор*, по посока на Малко Чочовени и Селиминово. От тук (от Селиминово) е изселен и родът *Селимински*, които се е настанил в махала Драгойчува в Клуцохор (завалено от *крити-хори*- ‘съдийско село’ в подножието на *Урум търла* ‘гръцка нива’). Днешният Сливен на изток от Коруча (Асеновска река) е преместен град, той е възникнал късно, като турска махала на запад от водослива на Селищка и Новоселска река във времената, когато е нарастнало значението на презбалканския път (*Камилската стъпка* през Джендимите) от Тракия към Шумен, по който е вървяла турската войска и е била карана хазната (Върбишкият проход е загубил държавното си значение, когато в тази част на Източна Стара планина са се настанили с особен статут наследниците на кримските Герай-султани). В султанската геополитика Търново е било третостепенно селище и тракийският вход към него (*Истлифнос_у* Идриси, XII в.), не е бил така важен в сравнение с времената, когато Търново е българска столица. В своя знаменит поход през XIII в. византийският

пълководец Мануил Фил достига през Карнобатско до Сотирия и Ичера, но не минава през Сливен, защото по онова време Сливен заедно с д-р Лалчевия *стили бунос* тук го няма.

Изцяло в руслото на българската топонимна наука е другата книга на д-р Лалчев, посветена на топонимията в Тополовградско. Няма да се спирам на нейния безспорен принос към демографската история на откъснатия Сакарски край (кратки очерци за 14 селища с топонимни списъци към всяко едно от тях). Като лингвист авторът се е справил много добре със задачата да работи с топонимни данни, които не са еднородни в диалектната си основа - част от хората тук са рупци старожители, други са стари преселници от по-северни краища, включително и от Мизия (т. нар. хърцойски клин към Тракия). Ясно се чувства и влиянието на някогашното гръцко население из тия места. Езиковите описания са подробни и коректни, с някои пресилвания в желанието да се архаизира и с отделни недогледания. Напр. на с.64 в *Дрънчи дупка* и *Дрънчи камък* д-р Лалчев вижда сложни прилагателни (характеристика, от която той по-нататък в същата книга сам се отказва), на с.65 в *Раду бърдо* и под. няма стар дателен притежателен, а пряк развой от *Радово бърдо* през *Радуу бърдо* с редукции, елизии и контракции, които са свойствени и на северните гръцки говори - *Зайку дол* е от *зайку(в) дол* така, както *Филип Тотю* е от *Филип Тотю(в)*. В *бухаза* няма епентеза на *х* (с.103), а запазен архаичен турски изговор *богаз* > *боаз* (вж. с.63). Сам д-р Лалчев в друга своя работа се е отказал да търси в *Храни бунар* (с.72) лично име и под.

От езиковедска гледна точка съществен е и приносът на доц. Лалчев в труда му, посветен на праславянските императивни модели в южнославянските местни названия. Със същото редуване на силни и слаби места, както и по-горе. Събран е и е изтълкуван значителен по обем материал, при анализа на който авторът самопроверява и самопоправя отделни свои предишни неточности. Само по себе си явлението не засяга само топоними (срв. напр. с рус. *Гуляй-поле*), имена и прякори, особено често в източнославянските езици (*Сорви голова*), зооними и фитоними. Възможни са и

фонетични опростявания, както напр. в селищното име *Чупетлово* < *Чуйпетлево*, и брахилогии, само до императив, каквото би могло да бъде *Досней*, Самоковско (пожелателен възглас при основаването на рударско селище), *Цръней* (от одежди на схимници) местност край Рилския манастир, в която е пребивавал Владислав Граматик. Явлението е праезично и следва да се разглежда на най-широка сравнителна основа, за което представеният от д-р Лалчев материал ще бъде много полезно градиво. Въпреки че сме все още твърде далеч от същността на прамодела. Изнесеният материал е от държавните територии на България, Гърция, Македония, Албания, Сърбия, Хърватия, Босна и Херцеговина, Словения и Черна гора. И тук са възможни поправки, напр. *медвед* (с.12) не е от *медоед* (тогава откъде е дошла съгласната *в*, която е всъщност наследник на старата основна гласна *у* в *мед-у*, праславянска *у*-основа), *Барни-дол* е най-леко да се обясни като Цомбукни дол, дол, който е добро място за къпане, в Боди маш подмяната на *ш* с *х*, за да се намери някакво щогоде обяснение, е необоснована, кой знае защо на с.30 е написано *Мах Fasmer*, картофи (донесени след Колумбовото откритие от Америка) в VII-VIII в. на Балканите няма, затова цялото обяснение на *Вари-патадес* е безсмислица. В *Дери жаба* значението на *жаба* не би трябвало да е ‘амфибия’, а ‘мускулът откъм задната част на пищяла’ (в светлината на подобни тълкувания, които ни предлага д-р Лалчев), *гажа* в *Капи гажа* (с.81) следва да се изведе от основа *газ-ј-а* от корен *газ-* в *газя*, предполагаемото *Кипи-няна* е заимствано от методологически неиздържаната и научно неприета (напр. от проф. Бешевлиев) студия на Вл. Георгиев, в която той напразно се стремеше да открие раннославянски топоними у Прокопий. Но по времето на Прокопий щогоде многобройното славянско население едва ли вече се е било настанило трайно на Балканския полуостров и негова цел не са старите тракийски кастели. Освен това “системата” от фонетични съответствия, към която е прибегнал Георгиев, е крайно съмнителна и не издържа научна критика. Същото трябва да се каже и за съвсем хипотетичното *Сипи вир* пак уж у Прокопий. *Скраси*

камен (с.127), навярно название на скала от кремък, е от праславянски глагол *съ-кресити* ‘пускам искри’, с преход на *ре* в *ра*, както в *орех* > *орах*. Никак не е убедително тълкуването на *Стани мъка*, което, макар и с уговорки, може да се приравни към името на известната родопска крепост. Могат да се посочат и други подобни пропуски и недоглеждания. При цялостната оценка всичко това отстъпва пред отличната документация, основана и на добре опознат след положени усилия диалектен материал, но главно пред желанието имената да намерят обяснението си чрез народния живот, което е довело, с неизбежната доза хипотетичност, до съществени резултати. Подобни начинания винаги трябва да се приветстват и насърчават. В това отношение доц. Лалчев заслужава да бъде пример за сръбската колегия, която в много случаи си служи с фантастични доводи.

Практическите лексикографски приноси на д-р Лалчев няма да бъдат специално разглеждани. Те са част от престижния Академичен речник и се радват на заслужена оценка в състава му.

Като рецензент и член на научното жури изразявам категоричното си становище, че чрез цялостната си научна дейност и чрез представените трудове доц. д-р Драгомир Ганчев Лалчев е дал доказателства, че притежава познания и умения по лексикография и ономастика, които дават основания да му се присъди професорско звание за университетско преподаване на посочените дисциплини. В процедурата за настоящия избор гласувам положително.

София, 12 октомври 2012

Проф. Иван Добрев